

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԱՍՏՂԱԲԱՇԽՈՒԹԻՒՆ

ԸՍՏՂԱԲԱՇԽՈՒԹԵԱՆ գեղեցիկ ուսմունքը մարդկային գիտութեանց մէջ խիստ բարակներէն ու վսեմներէն մէկն է . վասն զի այնպիսի բաներու վրայ կը խօսի՝ որ Եստուծոյ մեծ վայելչութեանը մէյմէկ նշաններ են , ու լուռ ալ կենալով՝ Եստուծոյ փառքը բարձրաձայն կը պատմեն . ասանկ են երկնային մարմինները , այսինքն արեւը՝ լուսինն ու աստղերը : Եսպիսի հիանալի արարածոց գեղեցկութենէն մարդս այնչափ խաբուեցաւ հին ատենը որ կարծեց թէ անոնք են զինքը ստեղծողը . և չգիտնալով թէ դեռ որչափ վեր է անիկայ աստղերէն՝ զանոնք իբրեւ արարիչ պաշտեց :

Երկնայ ըսել մէկը թէ այսպիսի բարակ ու վսեմ գիտութենէ մը ինչ օգուտ պիտի ըլլայ Ռազմավէպ կարգաւորին . միթէ ամէն մարդ աստղաբաշխ պիտի ըլլայ : — Եստղաբաշխ ըլլալու համար աս օրագրիս մէջ եղած տեղեկութիւնները բաւական չեն . ուստի չըլլայ թէ կարդանք նէ՝ ամէնքս ալ մէյմէկ աստղաբաշխ դառնանք ըսելու վախ չկայ . վասն զի մէկ բանի մը վրայ ընդհանուր տեղեկութիւն մը ունենալն ու ան բանը տեղնիտեղը գիտ-

նալն ու բանեցընելը իրարմէ շատ տարբերութիւն ունին : () Երկնակի համար , մէկը կրնայ տպարան մը մըտնել ու տեսնել հասկընալ թէ գրքերը ինչպէս կը շարուին ու կը տպուին . բայց ինքը ինչուան որ հոն չկենայ ու աղէկ մը չսորվի արուեստին ամէն կտորները , ոչ շարել կը գիտնայ և ոչ տպել . ասանկ է նաեւ բարակ գիտութեանց տեղեկութիւնը : Եսով կը հասկընանք թէ աստղաբաշխութեան վրայ ընդհանուր տեղեկութիւն մը առնողը՝ առանց աստղաբաշխ ըլլալու կրնայ խելացի ու բան գիտցող մարդ ըլլալ . անկէ զատ՝ մասնաւոր աս մտաւոր օգուտը կը քաղէ որ մտքին մէջէն կ'ելլեն կամաց կամաց ան պառաւական ու ախտարական ծուռ կարծիքները որ ունի արեւուն՝ լուսնին ու աստղերուն աղդեցութեանցը վրայ : Երոնցմէ ալ աւելի մեծ օգուտը բարոյականն է , որով ինչպէս ըսինք՝ Եստուծոյ մեծութիւնն ու կարողութիւնը քիչ մը աւելի կը հասկընայ , և իր ոչնչութիւնն ու տկարութիւնը աւելի լաւ կը ճանչնայ :

Լ'արդաբաշխութեան պարտութիւնը :

ՇԱՏ հաւանական պատճառներով յայտնի է՝ թէ աստղաբաշխութիւնը ուրիշ ամէն արտաքին ուսմունքներէն առաջ է, և ատեն ատեն շատ առաջ գնացած . միայն տեսնենք թէ ամենէն առաջ որ ազգին մէջ սկսած է, ու որ ազգերուն մէջ աւելի ծաղկեր է :

Սրտէն արտաքին պատմիչները՝ թէ Վոյ նահապետին որդին Սեմ հնարած է աստղաբաշխական ուսմունքը . մենք որովհետեւ մեր ազգային պատմութենէն գիտենք թէ Սեմ հայաստանի Օարեանդ կամ Օարունդ գաւառը բնակեցաւ, ուստի կ'ըսենք թէ աստղաբաշխական ուսմունքը նախ հայաստանի մէջ սկսաւ, ինչպէս նաև երկրագործութիւնը :

Յունաց հին պատմիչները, ինչպէս Վիոգորոս սիկիլիացի, Պլինիոս, Ստրաբոն, և ուրիշները, մեր ազգին վրայ շատ տեղեկութիւններ նախընթացած են թէ աստղաբաշխական ուսմունքը նախ Վաղգէացւոց մէջ սկսաւ . անոր համար աստղաբաշխութիւնը քաղաքութեան կ'առաջնորդէր ալ կ'ըսուի : Լ'սխոքը ճշմարիտ ալ սեպելու ըլլանք նէ, Վաղգէացի ըսելով ինչ ազգ հասկընալու է : Հաւանական պատճառներ կան որ յայտնի կը ցուցնեն թէ հին պատմիչներուն Վալտի կամ Վաղգի ըսածը՝ Սև ծովին քովերը կովկասային ազգ մըն էր, ետքը աս ազգէն գաղթական երթալով Ափրատ գետին վարի կողմերը (որ հիմակուն Պաղտատի կողմերը կ'իյնայ), իրենց անունովը Վաղգէացւոց աշխարհը ստեցաւ ան տեղուները, և հոն տարածեցին աստղաբաշխութեան գիտութիւնը : Լ'դր աս Վալտի կամ Վաղգիք անունը անշուշտ մեր Խաղտի անունն է, որ հայաստանի հիւսիսային գաւառներէն մէկն է՝ Վոլքիսի կամ Վաղիստանի մօտիկ . ուրեմն Վաղգիք ըսուածներն ալ հայոցմ :

սորված են աստղաբաշխութիւնը, ու ետքը աւելի ծաղկեցուցած են :

Թէպէտ աս պատճառներն ալ չըլլային, կրնար մէկը բնական կերպով ըսել՝ թէ որովհետեւ մարդիկ նախ հայաստանի մէջ բնակեցան, ու երկրագործութեան ետեւէ եղան, հարկաւոր էր որ գիտնային՝ գէթ վեր ի վերանց՝ օդին փոփոխութիւնները, աստղերուն ներգործութիւնը, արեւուն ու լուսնին ազդեցութիւնները, որպէս զի իրենց երկրագործական բաները կարենային կարգաւորել :

Սիայն թէ աս ալ յայտնի է՝ որ թէպէտ հայաստանի ուշիմ ժողովուրդը այսպիսի սքանչելի գիտութեւ հիմը դրեր է, բայց ուրիշ ազգերը աւելի ծաղկեցուցեր են, ինչպէս են Վաղգէացիք որ շատ տեսակ աստղաբաշխական քննութիւններ ըրին, և Վաղգէոնի աշտարակը որ Վելայ մեհեանն էր՝ աստղաբաշխական գիտարան մը դարձուցած էին կ'ըսեն : Լ'ս աստղաբաշխական գիտութեւ ելան ասորականութեան կամաշխարհ, քաղաքութեան և մոգութեան, այսինքն աստղերուն այլեւայլ դիրքերէն ու ազդեցութիւններէն սովորումը գուշակութիւններ ընելը : Եւ աս մոգութեան արհեստը շատ առաջ գնաց Պարսից մէջ, որ նաև աստղաբաշխութեան ծաղկելուն կերպով մը պատճառ եղան . և արեւուն ու լուսնին գեղեցկութիւնը տեսնելով՝ իբրև Լ'ստուած սկսան պաշտել : Պարսից պէս նաև մեր նախնիքն իրենց կուսպաշտութեան ատենը արեւ պաշտեցին . վասն զի մարդս իրեն տկար ու ախտաւոր մտքովը քան զարեգակը պայծառ՝ աստուած մը չէր կրնար գտնել արարածոց մէջ : Լ'ս կողմանէ կրնայ ըսուիլ թէ իրենց անխելք կուսպաշտութեանը մէջ ալ աւելի խելացի գտնուած են անոնք՝ քան թէ Վաղգիք որ մուկի, կատուի, սուխի, սխտորի երկրպագութիւն ըրին, ու իրենց յաջորդներուն վերջի ան-

մտութեան յիշատակ թողուցին :

Վաղդէացւոցմէ ետեւ աստղաբաշխութիւնը աւելի ծաղկեցնողները Լազիպտացիք եղան , որ զողիակոսին աստեղատուններուն զատ վատ անուններ դրին , և ուրիշ այլևայլ օգտակար գիւտեր գտան . Ընթեսանդրիայի մէջ ալ աստղաբաշխական դիտարաններ հաստատեցին , և ամէն ազգէ հոն կ'երթային իրենց ուսմունքը կատարելագործելու համար . ինչպէս նաև հայաստանէն գնացին այլևայլ անձինք՝ Լթէնքի մէջ իրենց ուսմունքը առաջ տանելէն ետեւ :

Յունաց մէջ Լազիպտացւոցմէ անցաւ աստղաբաշխութիւնը , որով իմացան լուսնի խաւարման պատճառները , երկրիս կլորութիւնը , ու շատ առաջ տարին աս ուսմունքը . և իրենց դիւցազանց ու քաջերուն անունները անմահ պահելու համար՝ երկրն քի համաստեղութիւններէն շատերը անոնց անուններովը կոչեցին . ինչպէս նաև հայերը՝ հայկ նահապետին անունը Որիոն ըսուած երևելի համաստեղութեան վրայ դրին , որով աղէկ կ'իմացուի ազգին ան ատենի ընտիր ախորժակը ու իրենց նախահօրը վրայ ունեցած համարմունքը և սէրը :

Փիւնիկեցիք ալ երևելի էին աստղաբաշխութեան մէջ , և փոքր Լըջ ըսուած համաստեղութեան վրայի բևեռական աստղը դիտելով՝ վաճառականութիւնը շատ ծաղկեցուցին , ու ծովային ճամբորդութիւնը առջինէն աւելի ապահովցուցին :

Ս երջերը , այսինքն եօթներորդ և ութերորդ դարերուն մէջ , շատ անուանի եղան նաև Լրաբացիք , և անոնց ձեռքովը տարածուեցաւ աս գիտութիւնս բոլոր Եւրոպա . իսկ հիմա այնչափ առաջ գնացած է՝ որ առջինին հետ բաղդատել չըլլար . և հին ատենը աստղաբաշխութիւնը միայն իմաստունները գիտէին , ինչպէս քուրմերը՝ մոգերը և այլն . իսկ հասարակ

ժողովուրդը ամենեւին տեղեակ չէր , անոր համար ալ լուսնի ու արեւու խաւարումը և ուրիշ երկնային երևոյթներ տեսնելուն պէս կը վախնար , չար բանի նշան կարծելով . իսկ հիմա այնչափ ծաղկած է որ այսպիսի բնական երևոյթները հասարակ ժողովրդեան ալ վախի պատճառ չեն ըլլար :

Ետղաբաշխութեան գիտութեան վրայ աս ընդհանուր պատմական տեղեկութիւնը տալէն ետեւ , կարգաւ կը խօսինք անոր այլևայլ մասանցը վրայ :

Հ . Մ . Ս

Լոր Գլորալ :

Հիւ ատենի աստղաբաշխները կարծէին թէ մոլորակները եօթը հատ են , արեւն ու լուսինն ալ անոնց մէջը սեպելով . և իրաւցընէ պարզ աչքով երեցող մեծ մոլորակները ասոնք են միայն : Ետքը 1781^{ին} Հերշել աստղաբաշխը գտաւ Ուրանոս ըսուած մոլորակը , 1801^{ին} Փիացցին Գեֆօրէ մոլորակը , 1802^{ին} ()լպէրսը Պաւլա մոլորակը , 1804^{ին} հարտինկը Հերա մոլորակը , 1807^{ին} ()լպէրսը Սեպա մոլորակը . ուստի ինչուան հիմա 11 հատ կը սեպուէին մոլորակները , որ արեւէն ունեցած հեռաւորութեանը նայելով՝ ասոնք են իրենց կարգաւ . Փայլածու , Լըուսեակ , Երկիր , հրատ , Սեպտա , Հերա , Գեմետրէ , Պաւլա , Լուսնի թագ , Երեւակ , Ուրանոս : — Ենցած դեկտեմբերի 14^{ին} Հենքէ անունով Պերլինի հռչակաւոր աստղաբաշխը ուրիշ նոր մոլորակ մըն ալ տեսեր է , որ ետքը ուրիշներն ալ ստուգեր են : Եւ մոլորակը իննեւորդ կարգի աստղերուն մեծութիւնը երեցեր է , ու կէս գիշերէն 2 ժամ ետքը դիրքը աս է եղեր .

Ողիւ էք . . . 64 աստ . 4 մաս .
Խոտորումն հիւսիս . 12 40